

24. Demogrāfiskās politikas izaicinājumi un pasākumi dzimstības veicināšanai

Līga Āboliņa, Ilmārs Mežs, Ilze Mileiko

Demogrāfiskā politika un tautas ataudze

Demogrāfiskās politikas saturu, uzdevumus un pasākumus ir skaidrojuši gan speciālisti, gan starptautiskas, valstiskas un nevalstiskas institūcijas (United Nations, 2013). Demogrāfisko terminu skaidrojošajā vārdnīcā (Zvidriņš, 2001, 26) demogrāfijas politika skatīta kā mērķtiecīga darbība, lai ietekmētu iedzīvotāju kustību. Dažādu valstu pieredze demogrāfiskās politikas realizācijā atšķiras. Strauji augošās sabiedrībās demogrāfiskās politikas mērķis bieži vien ir iedzīvotāju skaita pieauguma ierobežošana, kamēr depopulācijas situācijās tiek meklēti risinājumi iedzīvotāju skaita pieauguma veicināšanai. Demogrāfiskās politikas izaicinājums sabiedrības ilgtspējas nodrošināšanai Latvijā ir dzimstības rādītāju palielināšana, sasniedzot vismaz vidējos rādītājus ES. Šajā nodaļā galvenokārt ir apskatīti demogrāfiskās politikas instrumenti saistībā ar tautas ataudzes veicināšanu un depopulācijas ierobežošana.

“Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam” jeb projekta “Latvija 2030” uzraudzības ziņojumā uzsvērts, ka dzimstības rādītāji ir kritiskā situācijā, par cēloni minot ne tik daudz valsts ekonomisko stāvokli, cik nepietiekamu ekonomiskās drošības sajūtu (PKC, 2012, 18). 90. gados dzimstības samazinājuma apstākļos dzimušie bērni pašlaik ir sasnieguši reprodaktīvo vecumu, un viņu nepietiekamais skaits tautas ataudzes nodrošināšanai ietekmēs arī dzimušo bērnu skaitu Latvijā nākotnē. Tāpēc nepieciešams veidot aktīvu demogrāfisko politiku. Citu valstu pieredze liecina, ka, veidojot pārdomātu demogrāfisko politiku, iespējams panākt dzimstības pieaugumu. Piemēram, Igaunijā 2003. gadā tika ieviesti demogrāfiskās politikas pasākumi atbalstam ģimenēm ar bērniem, tās rezultātā dzimušo skaits palielinājās gandrīz par 1/3 (Mežs, 2014). Igaunijā tika definēti demogrāfiskās politikas mērķi, kas ietvēra virkni atbalsta pasākumu ģimenēm ar bērniem. Kā galvenā Igaunijas panākumu atslēga dzimstības līmeņa paaugstināšanai tiek minēta drošības palielināšanās dažādos aspektos (Uibu, 2013, 6). Arī Latvijā veiktajā pētījumā (Eglīte u. c., 2013) ekonomiskā drošība, kā arī drošība attiecībā un citās dzīves

jomās ir skatīta kā priekšnoteikums, lai ģimenē plānotu tautas ataudzei pietiekamu bērnu skaitu.

Demogrāfiskās politikas mērķi un instrumenti Latvijā

Demogrāfisko rādītāju uzlabošanās ir izvirzīta par mērķi “Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2014.–2020. gadam”. To saista ar 1) reproduktīvās veselības uzlabošanu; 2) abortu skaita samazināšanu; 3) labākām iespējām saņemt darba un ģimenes dzīvi, arī ar bērnudārzu pieejamības uzlabošanu; 4) motivējošu atbalstu ģimenēm; 5) atbalstu ģimenēm krīzes situācijās (Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam). Dzimstības paaugstināšana minētajā plānā ir skatīta kā priekšnoteikums latviešu tautas pastāvēšanai nākotnē. Arī plānošanas dokumentā “Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam” dzimstība skatīta valsts ilgtermiņa attīstības kontekstā. Šajā dokumentā atzīts, ka ilgtermiņā nebūs viegli uzturēt sociālo līdzekļu pārdali par labu dzimstības veicināšanai. Tāpēc tiek ieteikts meklēt arī citus veidus atbalstam vecākiem ar bērniem, kā galveno minot darba un ģimenes dzīves saņemšanu.

Ģimenes valsts politikas pamatnostādņēs 2011.–2017. gadam ģimene skatīta kā pamats valsts demogrāfiskās attīstības stabilitātei. Dokumentā teikts, ka valsts atbalsta ģimeņu veidošanu un to stabilitāti, atbalsta vecākus krīzes situācijās, sekmē dzimstību, stiprinot laulību un paaugstinot laulības vērtību sabiedrībā. Tādējādi tiek uzsvērts atbalsts partnerībai, kas balstās uz laulību.

Iepriekš minētie politikas dokumenti aktualizē zemos dzimstības rādītājus kā valstisku problēmu. Ar dzimstības veicināšanu ir saistīti vairāki rīcībpolitikas virzieni: ģimenes ienākumu līmeņa saglabāšana, piedzimstot bērnam; darba, ģimenes un personiskās dzīves saskaņošana; dzimumu līdztiesības veicināšana; reproduktīvās veselības uzlabošana; atbalsts nabadzības mazināšanai daudz bērnu ģimenēs un vientuļajiem vecākiem. Šie virzieni turpmāk tekstā apskatīti detalizētāk.

Ģimeņu ienākumu līmeņa saglabāšana, tajās ienākot bērnam, ir būtisks dzimstības veicināšanas politikas virziens. Tas ietver dažādus atbalsta veidus pirms un pēc dzemdībām, kurus var saņemt gan ģimenes, gan sievietes, piemēram, grūtniecības un pēcdzemdību perioda apmaksātu atvaļinājumu 56 vai noteiktos gadījumos 70 dienas pirms un 56 (70) dienas pēc dzemdībām, bērnu kopšanas pabalstu laika posmā, kamēr vecāks nestrādā un aprūpē savu bērnu. Pētījumā “Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte” norādīts, ka speciāls monetārs atbalsts ģimenēm vairāk tiek koncentrēts uz ģimenēm bērna pirmajos gados, vēlāk būtiski samazinoties un sniedzot mērķētu atbalstu tikai trūcīgajām ģimenēm. Atbalsta pasākumus, kas iekļauti ģimenes ienākuma līmeņa saglabāšanai, cilvēki vērtē pozitīvi, satraucoties nevis par atbalsta apjomu, bet likumdošanas izmaiņām, kas rada nedrošību, vecākiem ilgtermiņā plānojot

grūtniecību (Eglīte u. c., 2013). Latvijas demogrāfiskās atveseļošanās programmā Latvijas simtgadei “Māras solis” ir iekļauti mērķi kāpināt gan vecāku, gan ģimenes valsts pabalstu, mainot to apjomu atkarībā no bērnu skaita ģimenē. Problēma ir atrast līdzekļus šādam pabalstu apjoma pieaugumam.

Darba, ģimenes un personiskās dzīves līdzsvarošana ir rīcīpolitikas virziens, kas tiek saistīts ar bērnu uzraudzības pakalpojumu nodrošināšanu, piemēram, mazinot rindas uz bērnudārzu un līdzfinansējot alternatīvus bērnu uzraudzības pakalpojumus, ja vieta pašvaldības bērnudārzos nav pieejama. Programmā “Māras solis” norādīts, ka pirmsskolas vecuma bērnu izglītībai un pieskatīšanai var tikt lietots princips “nauda seko bērnam”, ļaujot vecākiem brīvu izvēli izmantot dažādas bērnu pieskatīšanas formas.

Savienot darba un ģimenes dzīvi palīdz Darba likumā iekļautās normas, kas ierobežo darba devēju tiesības atlaist sievietes grūtniecības laikā un nosaka pienākumu saglabāt darbiniekam darbavietu pēc bērnu kopšanas atvaļinājuma, sniedz tiesības ņemt slimības kopšanas atvaļinājumu, bērnam saslimstot, u. c. Aktivitāte, kas veicina darba devēja iesaisti ģimenes un darba dzīves līdzsvarošanai, ir “ģimenei draudzīgs komersants”, kur uzņēmumi ģimeni iekļauj kā vienu no savas korporatīvās kultūras vērtībām (biedrība “Korporatīvās ilgtspējas un attīstības institūts”).

Dzimuma līdztiesība parasti netiek iekļauta politikas dokumentos saistībā ar dzimstību. Dzimumu līdztiesības politikā būtiskas problēmas ir vardarbības pret sievieti izskaušana, nevienlīdzība darba tirgū, dzimumu segregācija profesiju izvēlē, kas rada pastāvīgas atšķirības darba samaksā (Rastrigina, 2015, 4). Visi nosauktie aspekti ietekmē sieviešu drošības sajūtu un dzīves kvalitāti, kas netieši var iespaidot arī dzimstību. Dzimumu līdztiesības veicināšana nodrošina arī sabiedrības izpratni par abu vecāku algotā un neapmaksātā darba, ko veic mājās, vienlīdzīgu dališanu. Pētījumā par šķiršanos, kas veikts VPP projekta ietvaros (Putniņa u. c., 2015), norādīts, ka nevienlīdzīga pienākumu sadale mājsaimniecībās ir viens no iemesliem partnerattiecību izjukšanai. Tas liek domāt, ka šīs politikas virziens var tik attīstīts, veicinot ģimeņu stabilitāti Latvijā. Proti, izpratne par līdzīgu pienākumu sadalījumu ģimenēs ar bērniem mazina spriedzi attiecībās, kas var novest pie šķiršanās. Laulību šķirot, tēviem nereti tiek atvēlēta iespēja apciemot savus bērnus nedēļas nogalēs, liedzot regulāru saskarsmi. Tas var būtiski ietekmēt bērnu un tēvu savstarpējās attiecības, kā arī “brīvdienu tēva” loma ir saistīta ar izdevumiem, tādēļ bērnu saskarsme ar trūcīgiem tēviem ir apgrūtināta (Sedlenieks u. c., 2017).

Dzimumu līdztiesība vienlīdz negatīvi ietekmē abu dzimumu pārstāvjus. Tāpēc abiem vecākiem jāļauj realizēt likumā noteikto kārtību, kas paredz vienādas tiesības un pienākumus bērnu audzināšanā. To var īstenot, tikai veicinot sabiedrības izpratni par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Abu vecāku lielāka iesaistīšanās bērnu audzināšanā šķirtajās ģimenēs ļautu nodrošināt viņiem lielākas iespējas darba un ģimenes dzīves savienošanai, ietekmētu šķirto vecāku

pieredzi un radītu pārliecību par sevi kā vecāku, kas var ietekmēt bērnu plānošanu nākotnē.

Arī atbalsts pirmā mājokļa iegādei ir saistīts ar dzimstības veicināšanu, jo galvojuma piešķiršanas nosacījumos pirmā mājokļa iegādei ir atbalsta progresivitāte, kas saistīta ar bērnu skaitu ģimenē. Publiskajā telpā ir izskanējušas ziņas, ka pašlaik ir apzināti virzieni programmas iespējamajiem uzlabojumiem, paplašinot atbalstu daudz bērnu ģimenēm un jaunajām ģimenēm. Valsts attīstības finanšu institūcijas – ALTUM – programmas mājaslapā (<https://www.altum.lv>) norādīts, ka līdz šim ALTUM piešķirusi vairāk nekā 3420 galvojumu par kopējo summu 22,4 milj. eiro. No galvojumu kopējā skaita 6% jeb 354 galvojumi ir piešķirti mājokļa iegādei ģimenēm ar trim vai vairāk bērniem, 32% jeb 1776 galvojumi – ģimenēm ar diviem bērniem, savukārt lielākā daļa – 62% jeb 3402 galvojumi piešķirti ģimenēm ar vienu bērnu. Vidējais piešķirtā galvojuma apmērs ir 6700 eiro.

Reproduktīvā veselība tiek veicināta, nodrošinot bezmaksas veselības aprūpes pakalpojumus grūtniecēm, dzemdības, atbalstu pēcdzemdību periodā, kā arī darbojas neauglības ārstēšanas valsts programma, kas ļauj saņemt atbalstu neauglības ārstēšanai. Kā drauds dzimstībai skatīts augstais abortu skaits. Pētījumā secināts, ka augstais abortu skaits var būt saistīts ar nepietiekošām zināšanām par kontracepciju un retu tās lietošanu (Rastrigina u. c., 2015, 4). Paplašinot jauniešu zināšanas par kontracepciju un par atbildīgu tās lietošanu, var samazināt neauglības gadījumus, tātad ilgtermiņā pozitīvi ietekmēt dzimstību. Savukārt, ja zināšanu par kontracepciju trūkst, tad bieži vien par dzimstību regulējošu instrumentu tiek izmantots aborts, kas rada riskus veselībai.

Specifisks demogrāfiskās politikas instruments dzimstības kāpināšanai ir atbalsts nabadzības mazināšanai. Analizējot iepriekš veiktos pētījumus, tiek izziņētas divas specifiskas ģimeņu grupas, kurām nabadzības riski ir augstāki nekā citām: 1) daudz bērnu ģimenes un 2) vecāki, kas audzina bērnus vieni. Katrai minētajai grupai, kuras ir vairāk pakļautas nabadzības riskam, ir identificējamās atšķirīgas valsts piedāvātā atbalsta stratēģijas, kas raksturotas turpmāk.

Daudz bērnu ģimenes Bērnu tiesību aizsardzības likumā skatītas kā tādas, kurās ir trīs un vairāk bērnu vecumā līdz 18 gadiem (ja bērni turpina mācīties, tad līdz 24 gadiem). Pētījumā “Izpētes ziņojums: daudz bērnu ģimeņu situācija mūsdienu Latvijā” (S. Salaka u. c., 2014, 16), aplūkojot ģimenes valsts pabalstu saņēmēju skaitu, autori secinājuši, ka “Latvijā ir ap 27 800 ģimenes ar trīs bērniem, apmēram 7800 ģimenes ar četriem bērniem, gandrīz 3000 ģimenes ar pieciem bērniem un 2500 ģimenes ar sešiem un vairāk bērniem. Tādējādi daudz bērnu ģimeņu kopējais skaits Latvijā veido vairāk nekā 41 000, ieskaitot visas ģimenes ar trīs un vairāk bērniem līdz un pēc bērnu 18 gadu vecuma sasniegšanas”. Šajā pētījumā ir problematizēta daudz bērnu ģimeņu definēšana (Salaka u. c., 2014, 11). Grūtības saistītas ar mūsdienu realitāti – ģimenes tiek šķirtas un veidotas jaunas, tajās aug bērni no vairākām laulībām vai izplatīta ir

kopdzīve neregistrētās attiecībās. Turpat tiek analizēts arī daudzbērnu vecāka jautājums, jo vienam vecākam var būt trīs un vairāk bērnu dažādās attiecībās, tomēr viņš var ar tiem nedzīvot kopā un par tiem nerūpēties. Tāpēc, sniedzot valsts atbalstu, būtu jāņem vērā ne tikai bērnu skaits, bet arī tas, vai vecāks gādā par saviem bērniem.

Daudzbērnu ģimeņu atbalstam tiek izmantoti vairāki specifiski instrumenti: 1) ģimenes valsts pabalsts, par katru nākamo bērnu kāpinot pabalsta apjomu; 2) atlaide transportlīdzekļu ekspluatācijas nodoklim vienam transportlīdzeklim; 3) atlaide mājokļa nekustamā īpašuma nodoklim; 4) specifiski atbalsta pakalpojumi daļā pašvaldību, kas gan atšķiras atkarībā no pašvaldību turīguma un to vadītāju politiskās izvēles (piemēram, atlaides ēdināšanai skolās un bērnudārzos, interešu izglītībai un pašvaldību transportam). Būtisks valsts atbalsts ir saistīts ar ģimenes goda programmas realizāciju, kur finansiāls atbalsts dažādu atlaižu veidā tiek jau realizēts. Pēdējos gados atbalsta kāpināšana daudzbērnu ģimenēm ir bijusi diezgan konsekventa, mērķtiecīgi plānojot palielināt atbalstu arī nākotnē. Tas ir pozitīvs signāls vecākiem ar trīs un vairāk bērniem un rada pārlicību, ka daudzbērnu ģimenes tiks atbalstītas arī turpmāk. Pētījuma "Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru analīze" datu sekundārā analīze liecina, ka vecāki, kuriem ir bērni ar lielu vecuma starpību, nav apmierināti ar pašreizējo pabalstu kārtību. Ir situācijas, kad ģimene saņem valsts atbalstu par bērniem, kuri ir vecāki par 18 gadiem un joprojām dzīvo ģimenē, bet citi valsts pabalsti vairs nav pieejami. Vecāki uzskata: ja ir izaudzināti vairāk nekā divi bērni, ģimene ir cienīga saņemt atbalstu neatkarīgi no vecāko bērnu vecuma.

Otra grupa, kam nepieciešams atbalsts nabadzības mazināšanai, ir vientuļie vecāki. Līga Āboliņa norāda, ka 2011. gadā nepilno ģimeņu skaits Latvijā ir gandrīz 1/3 no visām ģimenēm (Āboliņa 2016, 5). Šis īpatsvars ir nemainīgi augsts kopš 2000. gada. Vientuļie vecāki identificēti kā grupa, kura visbiežāk pakļauta nabadzības un izdegšanas riskam un kurai ir grūtības apvienot darbu ar ģimenes dzīvi, jo viens vecāks ir gan naudas pelnītājs, gan bērnu piešķatītājs (Eglīte u. c., 2013). Pārresoru koordinācijas centra ziņojumā "Tautas ataudzi kavējošie faktori" (Kārkliņa, 2016, 6) norādīts, ka 2014. gadā nabadzības riska indekss bērniem, kurus audzina viens pieaugušais, bija 41,1, bet ģimenes, kur ir divi pieaugušie un trīs vai vairāk bērnu, nabadzības riska indekss bija 27,7. Viena vecāka ģimenes saikne ar nabadzību identificēta arī citos pētījumos (GFK Custom Research Baltic, 2013; SKDS, 2008). Lai arī grupa ir apzināta, tomēr vientuļajiem vecākiem kā grupai tiek sniegts tikai viens specifisks atbalsts valsts līmenī – uzturlīdzekļu garantiju fonds nodrošina uzturlīdzekļus valstī noteiktajā minimālo uzturlīdzekļu apmērā tiem vecākiem, kas vieni audzina savus bērnus (otrs vecāks savu pienākumu nepilda). Šī atbalsta efektivitāte un ietekme nav mērīta. Grupa, kurai trūkst atbalsta, ir viena vecāka bērni jeb tie, kam dzimšanas reģistrā nav ieraksta par tēvu. Šādi gadījumi ik gadu ir ap 2–3%. Ja ieraksta par paternitāti nav, bērna aprūpe pilnībā gulstas uz vienīgā

vecāka pleciem, kamēr netiek noteikta paternitāte (tiesas ceļā vai labprātīgi). Nav identificēti specifiski atbalsta rīki vientuļajiem vecākiem pašvaldībās (Eglīte u. c., 2013).

Atbalsta kāpināšana tieši šai grupai ir viens no lielākajiem izaicinājumiem demogrāfijas politikas kontekstā, jo pētījumā “Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte” (Eglīte u. c., 2013) secināts, ka bērnu audzināšanas pieredze ietekmē to, vai vecāks izvēlas radīt nākamus bērnus. Nabadzības, izdegšanas risks, kā arī grūtības savienot darba un ģimenes dzīvi var negatīvi ietekmēt vientuļo vecāku vēlmi radīt vēl kādu bērnu citā savas dzīves posmā. Atbalsts šai grupai var būt svarīgs dzimstības veicināšanas politikā. Līdz šim atbalsta palielināšana vientuļajiem vecākiem ir saistīta ar vairākiem faktoriem: 1) ar grūtībām grupu definēt; 2) ar atšķirīgām grupas locekļu vajadzībām; 3) ar grupas mainīgumu. Īstenojot atbalsta politiku, kas mērķēta uz vientuļajiem vecākiem kā specifisku grupu, apgrūtina fakts, ka grupas noteikšanai valsts kontekstā nav izstrādāta definīcija, jo vairumā gadījumu grupa skatīta kā mainīga un ietvertās pazīmes nav viendabīgas. Definējot vientuļos vecākus kā grupu, jāskata divi jautājumi: bērnu aprūpes nodrošināšana un ģimenes apgādāšana. Ja viens cilvēks veic abus pienākumus, viņu var uzskatīt par vientuļo vecāku. Tomēr ne visos gadījumos, ņemot vērā šīs divas pazīmes, grupas definēšanā ir skaidrs, kurš cilvēks var tikt klasificēts kā vientuļais vecāks. Vai viņš ir uzskatāms par vientuļo vecāku arī tad, ja dzīvo kopā ar bērniem vienā māsaimniecībā ar vecvecākiem, kuri iesaistās mazbērnu aprūpē. Ar ko atšķiras bērnu aprūpe šķirtam vecākam, kas bērnu audzina viens, salīdzinājumā ar tiem, kuru dzīvesbiedri ilgstoši atrodas ārzemēs un līdz ar to neiesaistās bērnu aprūpē. Runājot par ģimenes apgādāšanu, par vientuļiem vecākiem var uzskatīt tos, kuri apgādā bērnus vieni, jo otrs vecāks ir miris (tiek saņemts pabalsts no valsts) vai nesniedz finansiālu atbalstu bērnu audzināšanā, proti, uzturlīdzekļi tiek saņemti no uzturlīdzekļu garantijas fonda vai netiek saņemti vispār, jo bērnam nav noteikta paternitāte. Tomēr ir šaubas, vai papildu atbalsts ir sniedzams, ja bērna vecāks, kas nedzīvo ar bērnu, formāli to sniedz, bet palīdzības apjoms neļauj nodrošināt bērna vajadzības. Šie ir tikai daži apsvērumi, kas apgrūtina vientuļo vecāku noteikšanu.

Definējot grupu pārāk aptveroši, tā būs ļoti plaša, un līdz ar to vērā ņemamu palīdzību grupai valsts nespēs nodrošināt, bet, definējot to šauri, tā būs ierobežotā cilvēku privātajā dzīvē un būs nepieciešama liela kontrole, lai mākslīgi nekāpinātu grupas lielumu. Piemēram, Lielbritānijā, sniedzot atbalstu vecākiem, kas bērnus audzina vieni, būtiski pieauga vientuļo vecāku skaits. Tāpēc, definējot šo grupu, svarīgi ir padziļināti izpētīt, kā vientuļos vecākus definē citās valstīs un kā definēšana ietekmē dažādu sociālu pakalpojumu piedāvājumu un lietojumu.

Otra problēma, kas traucē atbalstīt vientuļos vecākus atbilstoši to vajadzībām, ir tā, ka vecāki, kas audzina bērnus vieni, nav viendabīga grupa arī pēc

citām pazīmēm, piemēram, pēc bērnu skaita, nodarbinātības stāvokļa, dzimuma. SKDS 2008. gadā veiktajā pētījumā identificēts, ka nabadzības risks viena vecāka ģimenēs būtiski pieaug atkarībā no bērnu skaita, – jo lielāks bērnu skaits, jo augstāks nabadzības risks. Vientuļie vecāki nav monolīta grupa arī saiknē ar nodarbinātības veidu un darba laika organizāciju. Labklājības ministrijas pētījumā “Elastīga bērnu uzraudzības pakalpojuma nodrošināšana darbiniekiem, kas strādā nestandarta darba laiku”¹ (Mileiko u. c., 2017) identificēts, ka vientuļie vecāki ir specifiska grupa, kam grūtāk saskaņot darba un ģimenes dzīvi, strādājot nestandarta darba laiku, jo, ja darbs jāveic nestandarta darba laikā, bērnu pieskatīšanas pakalpojumi pašvaldībās nav pieejami, bet paši apmaksāt aukles pakalpojumus nevar zemo ienākumu dēļ. Dažkārt sievietes izvēlējās strādāt nestandarta darba laiku, lai vienlaicīgi nodrošinātu bērnu pieskatīšanu. Pētījumā identificēts, ka dažreiz vientuļie vecāki atstāj bērnu uz mirkli mājās vienu, jo nav citu risinājumu.

Apvienojot darba dzīvi ar bērnu audzināšanu, saskaņot standarta un nestandarta darba laiku nav vienlīdz viegli, jo standarta darba laikā tiek nodrošināti bērnu pieskatīšanas pakalpojumi, kamēr vientuļajiem vecākiem, kuri strādā nestandarta darba laiku, līdzvērtīgi bērnu uzraudzības pakalpojumi, kuru izmaksas segtu valsts vai pašvaldības, visā Latvijā nav pieejami. Projekta “Elastīga bērnu uzraudzības pakalpojuma nodrošināšana darbiniekiem, kas strādā nestandarta darba laiku” ietvaros veikts eksperiments trīs pašvaldībās Rīgā, Valmierā un Jelgavā, lai izstrādātu ieteikumus, kā ieviest elastīgus bērnu pieskatīšanas pakalpojumus cilvēkiem ar nestandarta darba laiku. Pakalpojuma ieviešana var veicināt tādu vecāku, kas audzina bērnus vieni un strādā nestandarta darba laiku, spēju līdzsvarot ģimenes un darba dzīvi, līdz ar to mazinot nabadzības risku un veicinot vientuļo vecāku nodarbinātību.

Grūtības nodrošināt specifiskus pakalpojumus vientuļajiem vecākiem var būt saistītas arī ar šīs grupas mainību. Tomēr grūtības, kas saistītas ar vientuļā vecāka statusa noteikšanu, nav nepārvaramas. Ir jāturpina detalizēti pētīt faktorus, kas ietekmē dzimstību.

Dzimstību veicinošu atbalsta pasākumu iniciatīvas kopš 2013. gada

Latvijā atbalsta pasākumi ģimenēm ar bērniem tiek pilnveidoti kopš 2013. gada. Tos ir sekmējuši speciālistu ieteikumi un diskusijas Demogrāfisko lietu centrā, Demogrāfisko lietu padomē un Saeimas Demogrāfijas lietu apakškomisijā. Plašākā sabiedrībā politikas uzlabojumu iniciatīvas ieguva atpazīstamību kā “demogrāfijas ultimāti”. Aplēses liecina, ka demogrāfijas atbalsta uzlabojumu monetārā vērtība 2013.–2018. gada valsts budžetā sasniedz

¹ Nestandarta darba laiks ietver agra rīta stundas, vēlas vakara stundas un nakts stundas.

ap 200 milj. eiro. Atbalstu ir paredzēts turpināt arī nākamajos gados. Apjoma ziņā papildu piešķirumi ģimeņu atbalstam valsts budžetā ieņem trešo vietu aiz valsts aizsardzības un veselības aprūpes. 2008. gadā Latvija atvēlēja tikai 0,7% no IKP ģimeņu un bērnu atbalstam, ieņemot pēdējo vietu starp ES dalībvalstīm, bet 2016. gadā atbalsts palielinājās līdz 1,2% no IKP un Latvija pakāpās par septiņām vietām (Eurostat, 2018). Atbalstu ir paredzēts turpināt. Bērna kopšanas pabalsts (jeb t. s. māmiņalgas neapdrošinātām māmiņām) pakāpeniski ir palielināts no 50 latiem (71 eiro) līdz 171 eiro. Turklāt šī atbalsta periods ir pagarināts no viena gada līdz pusotram gadam. Arī strādājošās māmiņas vai tēvi ilgāk saņem atbalstu, turklāt viņiem ir iespējas izvēlēties, vai atbalstu saņemt gadu vai pusotru gadu, attiecīgi plānojot savu atgriešanos darbā. Izvēloties pabalstu viena gada garumā, tā apjoms ir 60% no iepriekšējās algas, bet pusotra gada garumā – 43,75% no iepriekšējās algas. Bērnu kopšanas pabalsts tiek izmaksāts arī tiem, kuri jau saņem vecāku pabalstu.

Ģimenes valsts pabalsts ir divkārtšots par otro bērnu, trīskārtšots par trešo bērnu un 4,4 reizes lielāks par ceturto un nākamajiem bērniem. 2012. gadā māmiņas ik mēnesi saņēma 8 latus (11,38 eiro) par katru bērnu, bet tagad ir panākts būtisks pieaugums par visiem bērniem, izņemot pirmo. Ģimenes valsts pabalsts ir 22,76 eiro par otro bērnu, 34,14 eiro par trešo bērnu un 50,07 eiro par ceturto un nākamajiem bērniem. Lai mazinātu nabadzību ģimenēs ar vairākiem apgādājamiem bērniem, sākot ar 2018. gadu, pie ģimenes valsts pabalsta ir piemaksas par tiem bērniem, kuri nav sasnieguši 19 gadu vecumu un turpina mācīties. Ja ģimenē ir divi šādi bērni, tad piemaksa ir 10 eiro, ja ģimenē ir trīs apgādājami bērni, piemaksa ir 66 eiro, un par katru nākamo apgādājamo bērnu tā pieaug par 50 eiro (VSAA, 2018).

Būtiski ir palielinātas iedzīvotāju ienākuma nodokļa atlaides – no agrākiem 100 eiro par apgādībā esošu bērnu līdz 200 eiro pašlaik. Šo summu ir paredzēts pakāpeniski palielināt līdz 250 eiro 2020. gadā (Finanšu ministrija informācija, 2018). Saistībā ar nodokļu reformu šo neapliekamo minimumu var saņemt nevis kā algas pielikumu ik mēnesi, bet gan iesniedzot nodokļu deklarācijas par iepriekšējo gadu, turklāt atlaidēm proporcionāli kvalificējas tikai par 1000 eiro zemākas mēnešalgas. Piemēram, ģimene ar diviem strādājošiem un diviem apgādājamiem bērniem (ja katrs vecāks saņem līdz 500 eiro mēnesī), iesniedzot deklarāciju, var saņemt no valsts budžeta līdz 960 eiro gadā.

Būtiskās nodokļa atlaides ir ieviestas nekustamā īpašuma nodoklim daudz bērnu ģimenēm. Tās var atšķirties dažādās pašvaldībās, taču biežāk tās ir līdz 50% par mājokli un līdz 90% par zemi. Daudz bērnu ģimene var gūt 50–500 eiro atlaides ik gadu atkarībā no īpašuma vērtības. Valsts atbalsta programma pirmā mājokļa iegādei jaunajām ģimenēm tika uzsākta 2015. gada nogalē, un līdz 2017. gada beigām šo atbalstu ir saņēmušas ap 7300 ģimeņu, kurās dzīvo 10 500 bērnu (Ekonomikas ministrijas informācija, 2018). Mājokļu iegādes atbalsta būtība ir ļaut jaunajām ģimenēm ņemt mājokļa kredītu,

nesakrājot aizdevuma pirmo iemaksu (nereti tā jākrāj 10–15 gadus). Valsts papildus aizdod šo pirmo iemaksu garantijas veidā, un, kaut arī ģimeņu kopējās kredītsaistības palielinās, tām tomēr ir izdevīgāk ilgus gadus nevis īrēt dzīvokli, bet ar kredīta palīdzību apmaksāt sev piederošā īpašuma vērtību. Pagaidām šī palīdzība pieejama turīgākajām ģimenēm, kam vispār ir pieejami mājokļu kredīti (2/3 saņēmēju koncentrējas Rīgā un Pierīgā). Turpmāk mājokļu programma ir jāpaplašina, lai palīdzētu arī pieticīgāku mājokļu pircējiem (sākot jau no 5 vai 10 tūkst. eiro).

Ne visi ģimeņu atbalsta veidi tiek dotēti no valsts budžeta. Daudz var palīdzēt arī pašvaldības. Rīdziniekiem un Pierīgā dzīvojošiem problēma joprojām ir garās rindas uz pašvaldības bērnudārziem. Tiesību aktos noteikts, ka pašvaldības ir atbildīgas par bērnudārza pakalpojumu nodrošināšanu visiem tās teritorijā dzīvojošiem bērniem no pusotra gada vecuma. Tomēr daudzas pašvaldības šo normu nespēj izpildīt. Lai mazinātu tādu bērnu skaitu, kuriem kāds no vecākiem nevar atgriezties darbā, jo nav vietas pašvaldības bērnudārzā, sākotnēji tika ieviests valsts līdzmaksājums 140 eiro apmērā par tiem bērniem, kuri rindu dēļ netiek pašvaldības bērnudārzos un kuru vecāki ir spiesti maksāt par dārgākiem privāto bērnudārzu pakalpojumiem. Vairākas pašvaldības, t. sk. Rīgas, pie šī līdzmaksājuma pierada kā pie ilgtermiņa dotācijas. Daļēji tāpēc šāds līdzmaksājums tika pārtraukts. Pašlaik saskaņā ar pašvaldību lēmumiem privāto bērnudārzu pakalpojumi rindā stāvošajiem tiek segti pilnībā vai daļēji. Rīgas dome nesen šādos gadījumos palielināja savu dotāciju līdz 231 eiro (Rīgas domes informācija, 2018). Tas gan nesedz maksājumus par privāto bērnudārzu pakalpojumiem. Aptuveni par katru ceturto Rīgas bērnudārznieku vecāki ik mēnesi ir spiesti maksāt apmēram par 100 eiro vairāk nekā tad, ja nebūtu rindu uz pašvaldības bērnudārziem.

Pirms izmaiņām brīvpusdienas valsts apmaksāja tikai pirmo klašu skolēniem. Pakāpeniski tās sāka apmaksāt arī 2., 3. un 4. klašu skolēniem, bet vecāko klašu skolēniem brīvpusdienas sākušas apmaksāt arī daudzas pašvaldības, t. sk. Rīgas pašvaldība. Arī sabiedriskais transports skolēniem līdz 11. klasei ir par brīvu Rīgā un dažās citās pašvaldībās. Pašvaldības dotē arī bērnu un jauniešu piedalīšanos dažādās ārpusskolas nodarbībās un interešu pulciņos.

Bez minētajiem atbalsta veidiem ir vēl arī citi, piemēram, pabalstu dubultošana aizbildņiem un adoptētājiem, kā arī apgādnieka zaudētājiem. No 25% līdz 50% ir palielināts ikgadējā transportlīdzekļa ekspluatācijas nodokļa atvieglojums daudz bērnu ģimenēm. Vairumam tā saņēmēju tas nozīmē par 20–40 eiro mazāku maksājumu. Vairākas ministrijas regulāri sveic ģimenei draudzīgus komersantus un ģimenei draudzīgākās pašvaldības. Tas rosina darba devējus un pašvaldības paplašināt atbalstu ģimenēm, lai stimulētu dzimstību un palielinātu iedzīvotāju skaitu.

Secinājumi un ieteikumi

Relatīvi nelielais sieviešu skaits vecumā no 20 līdz 34 gadiem Latvijā negatīvi ietekmēs dzimušo skaitu nākotnē. Demogrāfiskajā politikā ir jāiekļauj dzimstības veicināšana kā viena no galvenajām prioritātēm tautas ilgtspējīgas ataudzes nodrošināšanai.

Dzimstības veicināšanai demogrāfiskajā politikā ir vairāki virzieni un rīcības instrumenti. Svarīgi ir ilgtermiņa atbalsta pasākumi ģimenes ienākumu līmeņa saglabāšanai pirms dzemdībām un pēcdzemdību periodā. Šim atbalstam ir jārada drošības sajūta, plānojot nākamo bērnu dzimšanu. Nozīmīgs rīcībpolitikas virziens ir atbalsts nabadzības mazināšanai ģimenēm ar augstu nabadzības risku – daudz bērnu ģimenēm un vientuļiem vecākiem ar bērniem.

Darba devējiem ir vairāk jāiesaistās tādu aktivitāšu nodrošināšanā, kuras var veicināt darbinieku darba pienākumu un ģimenes apstākļu līdzsvaršanu. Aktivitāte “Ģimenei draudzīgs komersants” šai ziņā ir labs piemērs. Līdzīgu aktivitāšu popularizēšana var mainīt darba devēju attieksmi, ļaujot attīstīt sociāli atbildīgu uzņēmējdarbību. Būtu minamas 2 iniciatīvas: elastīga darba grafika un attālināta darba veicināšana, ja to pieļauj darba specifika.

Svarīgs rīcībpolitikas virziens, kas var sekmēt tautas ataudzi, ir izpratnes veicināšana par dzimumu līdztiesību ģimenēs. Dzimumu līdztiesībai ir būtiska ietekme uz ģimeņu stabilitāti un vecāku ieguldījumu bērnu audzināšanā.

Jāturpina ieviest valsts atbalsta pasākumus neauglības ārstēšanai un jāatbalsta pirmā mājokļa iegāde. Mājokļa iegādes programmā jāļauj piedalīties ne tikai vecākiem ar bērniem, bet arī jaunajiem speciālistiem bez bērniem, tas palīdzētu risināt mājokļa jautājumu un sekmētu jauno vecāku un bērnu dzīves apstākļu uzlabošanu.

Literatūra un avoti

- Āboliņa, L. (2016) *Ģimene un tās atbalsta politikas attīstība Latvijā (1990–2015)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte [https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31863/298-54487-Abolina_Liga_la10049.pdf] (15.09.2017.).
- Āboliņa, L. (2016) *Ģimenes valsts politika – mērķi un izaicinājumi* [http://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/14042016%20LM_par_gimenes_politiku.pdf] (15.09.2017.).
- Eglīte, P. u. c. (2013) *Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpēte* [http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/gala_zin13012014.pdf] (15.09.2017.).
- Ekonomikas ministrijas informācija [<https://em.gov.lv/lv/jaunumi/18176-no-marta-valstsgarantijas-majokla-iegadei-pieejamas-ari-jaunajiem-specialistiem>] (07.08.2018.).
- Eurostat datubāze [<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>] (07.08.2018.).
- Finanšu ministrijas infografika [<http://www.fm.gov.lv/files/files/Atalgojums%20-%20gimene%20ar%202%20berniem.png>] (07.08.2018.).
- GFK Custom Research Baltic (2013) Trūcīgo māsaiņniecību ar bērniem raksturojums. Sākotnējais izvērtējums [http://www.lm.gov.lv/upload/petijumi/izvertējums_trucigas.pdf] (15.09.2017.).

- Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017. gadam [http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/lmpamn_200111_gvp.pdf (15.09.2017.)].
- Kārkliņa, I. (2016) Status Quo *tautas ataudzē: NAP2020 mērķu sasniegšanas progress* [https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/DLC_prezentacija_PKC_14042016_0.pdf (15.09.2017.)].
- Korporatīvās ilgtspējas un attīstības institūts [https://www.incsr.eu/novertejumi/ilgtspejas-indekss/ (15.09.2017.)].
- Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam [http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/?doc=13857 (15.09.2017.)].
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2014.–2020. gadam [http://www.varam.gov.lv/lat/pol/ppd/ilgtsp_att/?doc=13858 (15.09.2017.)].
- Mežs, I. (2014) *Demogrāfijas atbalsta politiku salīdzinājums Latvijā un Igaunijā* [https://www.bvef.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/bvef/konferences/LU_73_konference/Demografija/Mezs.pdf (15.09.2017.)].
- Mileiko, I. u. c. (2017) *Elastīga bērnu uzraudzības pakalpojuma nodrošināšana darbiniekiem, kas strādā nestandarta darba laiku* [http://www.lm.gov.lv/upload/projekts/faili/13_nODEVUMS.pdf (15.09.2017.)].
- Pārresoru koordinācijas centrs (PKC) (2012). Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam īstenošanas uzraudzības ziņojums [https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/PKC_Zinojums_LIAS_0.pdf (15.09.2017.)].
- Putniņa, A. u. c. (2015) *Reģistrētas un neregistrētas kopdzīves faktoru salīdzinoša analīze* [http://www.antropologija.lu.lv/zinas/t/34493/ (15.09.2017.)].
- Rastrigina, O. (2015) *Dzimumu līdztiesības politika Latvijā* [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/510008/IPOL_IDA(2015)510008_LV.pdf (15.09.2017.)].
- Rīgas domes informācija [https://pasvaldiba.riga.lv/NR/exeres/10C396AF-E3B3-48BF-A2F0-799AF6AC94F3.htm?WBCMODE=PresentationUnpublished (07.08.2018.)].
- Saeimas Preses dienests. I. Parādnieks: “Māras solis” – visaptveroša valsts atbalsta programma ģimenēm ar bērniem, kas veidrojama un realizējama līdz Latvijas simtgadei [http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeimas-zinas/23277-i-paradnieks-maras-solis-visaptvero-rosa-valsts-atbalsta-programma-gimenes-ar-berniem-kas-veidojama-un (15.09.2017.)].
- Salaka, S. u. c. (2014) *Izpētes ziņojums: daudz bērnu ģimeņu situācija mūsdienā Latvijā* [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/5f1bd5a948d699c2c2257c24002ac867/\$FILE/Daudzbernu_gimenu_situacija_APTAUJA_final%20copy.pdf (15.09.2017.)].
- Sedlenieks, K. u. c. (2017) *Tētis uz 13%. Latvijas tēvi pēc šķiršanās* [https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vecaki-un-berni/lsm-infografika-ka-skirtie-tevi-tiesajas.a248936/ (15.09.2017.)].
- Seņkāne, E. *Laulātības un dzimstības rādītāji Latvijā pieaug* [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Marriages_and_births_in_Latvia/lv (15.09.2017.)].
- Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS (2008) *Demogrāfija un ģimenes stāvoklis Latvijā. Iedzīvotāju aptauja* [http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/demogr_gim_lv.pdf (15.09.2017.)].
- Uibu, J. (2013) *Igaunijas demogrāfiskās mācības jeb ko var darīt efektīvāk: iedzīvotāji, dzimstības koeficients, vēsturisko notikumu ietekme un apdzīvotības politika Igaunijā pēdējos 95 gados* [http://www.saeima.lv/documents/27eaa41603671d26c08bcc6b4064560fe847f1d (15.09.2017.)].
- United Nations (2013) *World Population Policies* [http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/policy/WPP2013/wpp2013.pdf (15.09.2017.)].

- VSAA (2018) [<https://www.vsaa.lv/pakalpojumi/vecakiem/gimenes-valsts-pabalsts/>; [<https://www.vsaa.lv/pakalpojumi/vecakiem/berna-kopsanas-pabalsts/> (07.08.2018.)].
- Vides ministrija (2002) Latvijas nacionālais ziņojums “Rio + 10” ANO Vides un attīstības konferencei Johannesburgā [<http://providus.lv/article/latvijas-nacionalais-zinojums-rio-10-ano-vides-un-attistibas-konferencei-johannesburga> (15.09.2017.)].
- Zvidriņš, P. (zin. red.) (2001) *Demogrāfisko terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU.
- Zvidriņš, P. (2012) *Demographic Development in the Baltic Sea Region* [http://www.lza.lv/LZA_VestisA/66_5-6/5_Peteris%20Zvidrins.pdf (15.09.2017.)].
- Zvidriņš, P., Eglīte, P. (1990) Demogrāfiskā situācija un demogrāfiskā politika Latvijā. *LPSR ZA Vēstis*, 5 (514): 66–74.